

LA FAMA DE BRUIXA I LA DIMENSIÓ SOCIAL DE LA CACERA DE BRUIXES

Treball de Final de Grau

Alumna: Paula Alcalà Caballero

Tutor: Pau Castell Granados

Facultat de Geografia i Història

Grau d'Història

Curs 2022-2023

Imatge de la portada: Obra d'art titulada "Procés a la bruixa", d'Eduard Alcoy, 1973. Aquesta pintura fa una interpretació moderna de la cacera de bruixes. Representa com és la societat, a través de la seva mirada plena de prejudicis, basats en les idees preponderants dins el context social, la que construeix la bruixa, que resta asseguda, resignada, acusada i jutjada pels ulls dels membres de la seva comunitat.

Recuperat de: Col. Ajuntament de Balaguer - Museu de la Noguera. Disponible en línia a «<https://www.tornaveu.cat/debat/reflexio/sen-parlave-i-nhi-havie-catalunya-malaurada-pionera-a-perseguir-bruixes-15145/>».

“E dix que tothom parla de na Conilona [...] e per aquells parlás las gents tenen sospita en ella. [...] és fama pública per lo parlar que ella fa com se baralla ab nehí, que après se saguix qualque cas a la persona que-s baralla amb ella”

(Enquesta del judici per bruixeria contra Beatriu Conilo àlies Conilona d’Erinyà, presidit pel senyor de la varvassoria de Toralla, 1489)¹

¹ Castell, P. (2013b). *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*. Universitat de Barcelona, p. 222

RESUM:

Aquest treball de Final de Grau presenta un estat de la qüestió al voltant de la importància tant de la fama com a element acusatori com de les dinàmiques socials a petita escala en els processos per bruixeria durant la cacera de bruixes, per tal d'entendre la seva articulació local, a través de la tradició historiogràfica. A més, per tal d'aconseguir aquest objectiu, explora també els principals elements de consens historiogràfic respecte a l'estereotip de la bruixa. Pretén, a més, dur a terme una anàlisi a escala europea per després portar-la al nivell català.

Paraules clau: Cacera de bruixes, bruixeria, fama de bruixa, rumor, estereotip de bruixa, acusació.

ABSTRACT:

This final dissertation presents a status of the issue on the importance of both fame as an accusatory element and small-scale social dynamics in witchcraft trials, in order to understand their local articulation, through the historiographical tradition. In order to achieve this goal, it also explores the main elements of historiographical consensus regarding the stereotype of the witch. It also aims to carry out an analysis on a European scale in order to then take it to the Catalan level.

Key words: Witch hunt, witchcraft, witch reputation, rumour, witch stereotype, accusation.

Índex

1. Introducció	6
2. La idea de bruixa.....	8
3. El context social de la cacera de bruixes.....	15
3.1. La fama i els rumors com a objecte d'estudi	15
3.2. La dimensió social de la cacera.....	18
4. La fama de bruixa en el cas de Catalunya.....	24
5. Conclusions.....	30
6. Bibliografia	33

1. Introducció

Durant la primera meitat del segle XV, es va crear a Europa un nou crim que va esdevenir una de les principals pors i obsessions de la societat europea durant – amb diferents nivells d'intensitat – els següents tres segles, i que va comportar la tortura i execució d'un elevat, encara que incert, nombre de persones, la majoria de les quals van ser dones. Es tracta del crim de bruixeria, en base al qual es va articular una persecució generalitzada coneguda avui dia com la cacera de bruixes.

La cacera de bruixes és una temàtica molt àmplia que, en el darrer segle, ha produït una gran quantitat d'historiografia des d'una gran multitud de perspectives. És per aquest motiu, i tenint en compte les dimensions d'aquest treball, que aquest treball tracta una qüestió específica del fenomen. Així, deixant de banda enfocaments relacionats amb les xifres o els procediments legals i judicials, el meu interès principal a l'hora d'elaborar aquest treball es va basar en el conjunt d'idees, pensaments, conceptes i dinàmiques socials que van fer possible l'aparició i el desenvolupament d'aquest fenomen de forma tan generalitzada en un ampli marc geogràfic. D'aquesta manera, he volgut centrar-me en un aspecte concret – que, alhora, inclou multitud de factors – de la cacera de bruixes: les dinàmiques socials que van promoure les acusacions al poder judicial i el posterior processament de la persona acusada, així com el conjunt de nocions col·lectives que crearen i consolidaren la idea de bruixa.

L'objectiu principal del treball és, doncs, dur a terme un estat de la qüestió bibliogràfic sobre la fama de bruixa com a element acusatori i la seva importància dins del procés judicial, així com de la dimensió social de la cacera. Un segon objectiu d'aquest treball és estudiar la correlació d'allò que ha dit la historiografia sobre la fama i la dimensió social de la cacera a nivell Europeu amb la tradició historiogràfica catalana.

Per tal de dur a terme aquest objectiu, el treball s'estructura en tres apartats que segueixen una línia argumental lògica. El primer punt tracta del concepte de bruixa, explorant els diferents punts de debat i consens historiogràfic respecte la qüestió de l'origen de l'estereotip de bruixa, tractant diferents aspectes com els fonaments i els factors dels quals està format, el seu origen baixmedieval, la seva evolució en el temps i la seva cristal·lització en l'imaginari social. Tot seguit trobem un segon apartat on es tracta el context social de la cacera, que està dividit en dos: en primer lloc, es tracta la fama com a objecte d'estudi, fent una breu repassada als principals punts clau que la

historiografia europea ha dit sobre aquesta, tant en termes generals com de manera relacionada amb la cacera de bruixes. En segon lloc, es tracten els principals aspectes referents a la dimensió social de la cacera, incidint en aspectes com les dinàmiques socials i relacions de veïnatge, i la seva importància.

La metodologia a seguir es basa en l'anàlisi i comparació de diferents fonts secundàries per tal de poder elaborar un estat de la qüestió sobre la temàtica. Les meves fonts d'estudi són, en la seva gran majoria, estudis en format de llibres, tot i que també s'han consultat tesis doctorals i articles. També s'han consultat obres bibliogràfiques més properes a un enfocament antropològic per tal d'aprofundir en les dinàmiques socials que ens ocupen des del punt de vista d'aquesta disciplina. N'és destacable, en aquest sentit, l'obra de Pamela J. Stewart i Andrew Strathern, *Witchcraft, Sorcery, Rumors and Gossip*. A nivell europeu, destaca la *Encyclopedia of Witchcraft*, que recull una amplíssima quantitat d'estudis d'un elevat nombre d'autors sobre pràcticament tots els aspectes relacionats amb la bruixeria. Destaca també l'obra de Robin Briggs, *Witches and Neighbours. The social and cultural context of European Witchcraft* per la seva aproximació social al fenomen. Pel que fa a Catalunya, són destacables els estudis de Pau Castell, Agustí Alcoberro i Carmen Xam-mar.

Molta de la bibliografia – tota la relacionada amb l'àmbit europeu – ha sigut consultada en anglès, raó per la qual apareixen en el treball una considerable quantitat de cites en aquest idioma, ja que he considerat oportú plasmar les paraules exactes de l'autor, no he volgut que, amb una traducció al català es perdés cap matís. També cal esmentar que no totes les obres bibliogràfiques estan treballades amb la mateixa profunditat; algunes m'han servit per crear una visió general de la qüestió treballada en cada moment, altres per introduir algun apunt, o per reforçar una visió concreta, i altres han sigut l'eix central i la base sobre la que s'han construït els diferents apartats.

2. La idea de bruixa

Un dels grans problemes a l'hora de parlar de la cacera de bruixes és la gran magnitud i complexitat de la matèria. De fet, el primer problema que se'ns presenta és la mateixa definició del terme bruixa, que ha anat variant al llarg dels segles. Tot i això, per a poder parlar de la fama de bruixa, cal identificar primer els elements que la feien, que la construïen. La bruixa estava construïda d'una sèrie de característiques que la definien, unes característiques elaborades socialment al llarg dels anys i traslladades a la realitat a través de l'assimilació d'aquestes característiques a persones reals que s'adequaven d'alguna manera a aquests paràmetres. La historiografia ha parlat molt àmpliament d'aquesta temàtica, abordant-la des de diferents punts de vista. Així doncs, un altre problema – ja esmentat – que ens trobem a l'hora d'abordar el fenomen de la bruixeria és la vasta quantitat de treballs que s'han publicat en el darrer segle. Malgrat aquest obstacle, pretenc en el present apartat aportar les principals obres que han tractat el tema.

Començant per l'inici, en les darreres dècades han sorgit diverses obres que aborden el fenomen centrant-se en l'origen de la idea de la bruixa. Es tracta d'obres que posen l'èmfasi en l'origen medieval del concepte, que es va veure desenvolupat en les dècades i segles posteriors². El primer exemple que vull destacar és l'obra de Hans Peter Broedel, *The Malleus Maleficarum and the construction of witchcraft. Theology and popular belief*, publicada el 2003, que tracta precisament aquesta coneguda obra, el *Malleus Maleficarum* (“el martell de les bruixes”). Publicat el 1487 per Heinrich Kramer³ i Jacob Spencer, dos monjos dominics alemanys, aquest tractat es convertirà, amb el pas de les dècades i els segles, en el manual de referència contra la secta bruixesca. L'objectiu de Broedel és, doncs, aprofundir sobre el sorgiment i l'evolució de la idea de bruixa prenent com a referència el *Malleus Maleficarum*, per a així poder determinar com els seus autors van arribar a la seva concepció de la bruixeria particular, com aquesta idea funcionava amb altres camps cognitius més amplis i on encaixa el *Malleus* en el discurs de l'elit sobre la bruixeria al segle XV⁴. Per dur a terme el seu objectiu, Broedel inicia l'obra amb un

² Per aprofundir més sobre aquest tema, veure Russell, J. B. (1972). *Witchcraft in the Middle Ages*. Cornell University Press. Aquesta obra aprofundeix en els orígens medievals del fenomen, duent a terme una profunda anàlisi del sistema de màgia que hi havia al darrera de les nocions de bruixeria, relacionant-lo amb la religió i la ciència.

³ Broedel es refereix a Heinrich Kramer amb el seu nom llatinitzat: Henry Institoris. És per aquest motiu que faré referència a ell amb qualsevol d'aquests dos noms.

⁴ Broedel, H. P. (2003). *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft: Theology and Popular Belief*. Studies in Early Modern European History, Manchester University Press, p. 3.

cas real en el que Kramer va estar implicat, el procés contra Helena Scheuberin i altres tretze dones, acusades de bruixeria⁵. Aquesta qüestió és molt important perquè marca la línia en la que es basa l'obra de Broedel, i és que la concepció del *Malleus* – i, per tant, de la idea de bruixa – va estar fortament marcada per l'experiència personal dels seus autors. L'eix central de l'anàlisi de Broedel és la cristal·lització de la idea de bruixa com un concepte per si mateix, distingible de qualsevol altra categoria potencialment perillosa anteriorment temuda, però hereu de conceptes de tradició medieval. La idea principal d'aquesta obra, i allò en què se centrarà el seu estudi, es basa, doncs, en aquest canvi de paradigma que es dona al segle XV:

«Prior to the fifteenth century, people spoke in terms of heretics, of maleficium, of monstrous female spirits – the lamiae and strigae, but not of a single composite category, “witch”. By the mid-sixteenth century, however, educated men generally agreed upon the definitions of “witch” and “witchcraft”, definitions which drew upon, but clearly distinguished from, older categories»⁶

Amb aquest objectiu, Broedel realitza una anàlisi del raonament teològic que va portar a Kramer i Spencer a elaborar un discurs lògic i consistent, dins dels seus paràmetres, sobre l'existència, característiques i perills de la bruixeria. En altres paraules, analitza el marc mental d'aquests homes, adscrits a la mentalitat de l'època, que va fer possible conceptualitzar la bruixa i, el que és més important, focalitzar-la com a un problema real, greu i urgent per a la societat. Així doncs, aquesta obra se'ns presenta cabdal per a entendre la cristal·lització, dins l'elit, del concepte de bruixa. Broedel explica que, cinquanta anys després de la publicació del *Malleus*, la definició de bruixa ja s'havia estabilitzat, mitjançant un consens, en la seva opinió, entre la bruixa del *Malleus* i la realitat percebuda⁷. En altres paraules, citant textualment a Broedel:

«When the witchcraft debate heated up again in the second half of the sixteenth century, authors no longer bothered to argue about what witchcraft was; instead, they argued over whether it existed. Almost everyone accepted the basic terms of the category “witch,” a category substantially similar to that presented in the Malleus and in subsequent texts.»⁸

D'aquesta manera, Broedel explica els elements fundacionals del concepte a través del *Malleus Maleficarium*, una obra que va ser configurada a partir de l'experiència

⁵ *Ibidem.* p. 1.

⁶ *Ibidem.* p. 3.

⁷ *Ibidem.* p. 7.

⁸ *Ídem.*

personal dels seus autors, Institoris i Spencer, que van conciliar informació tant dels testimonis dels processos en els que van participar, així com de la seva experiència, amb les seves pròpies assumpcions de la naturalesa de l'univers⁹.

Una altra obra que tracta els orígens de la idea de bruixa és la de Michael D. Bailey, *Battling Demons: Witchcraft, Heresy, and Reform in the Late Middle Ages*, publicada el 2003. Bailey parteix del mateix fet que Broedel: encara que la idea que algunes persones tenien la capacitat de dur a terme pràctiques màgiques nocives conegudes com a fetilleria (*harmful sorcery*) és molt antiga, l'estereotip de bruixeria Europeu tal com el coneixem avui dia i que va portar a la gran cacera de l'Edat Moderna, no va aparèixer fins ben avançada l'edat mitjana¹⁰.

Bailey apunta la dècada del 1430 com un punt d'inflexió en l'aparició de la idea de bruixeria que marcaria la pauta que hauria de seguir el marc mental dels següents segles. És en aquest moment que apareixen una sèrie de documents que descriuen la bruixeria en aquests paràmetres. Esmenta en un primer lloc i breument l'anomenada *Errorum Gazariorum*, d'autor anònim, però després se centra en el *Formicarius* i, especialment, en el seu autor, Johannes Nider, a través del qual gira la seva obra. Analitzant primer la vida i el context de Nider, i la seva obra després, posant especial atenció a la seva noció de bruixeria, Bailey segueix la formació del concepte de bruixa. L'autor considera el *Formicarius* una font molt valuosa per a entendre la cacera de bruixes «*not as an isolated or historically aberrant phenomenon but as one significant aspect of a larger world of religious thought and spiritual concern*»¹¹. Ho considera així precisament per la naturalesa de l'obra de Nider, en la que tracta no només el tema de la bruixeria sinó altres qüestions que considera importants. D'aquesta manera, Bailey proposa un estudi de l'obra de Nider en relació amb la bruixeria però tenint molt en compte el seu context per tal de poder dur a terme una anàlisi més àmplia del fenomen. Sobretot, pretén extrapolar el seu pensament – fruit i en consonància amb el seu context – al pensament general de la societat de l'època. L'autor, doncs, considera l'obra de Nider una oportunitat d'explorar els fonaments intel·lectuals de la idea de bruixa per a poder veure com – i, sobretot, per què – aquesta idea va encaixar tan bé en la societat de l'època.

⁹ *Ibidem.* p. 4.

¹⁰ *Ibidem.* p. 2.

¹¹ Bailey, M. D. (2003). *Battling demons: witchcraft, heresy, and reform in the late Middle Ages*. Pennsylvania State University Press. p. 3.

Tota aquesta anàlisi li permet arribar a una conclusió que també apunta Broedel: que tots els aspectes de l'estereotip de bruixa feia segles que existien en l'imaginari social de forma independent, però sense generar la noció en conjunt que va cristal·litzar a les primeres dècades del segle XV¹².

Un altre aspecte important que tracta Bailey és la diferenciació entre la percepció de la problemàtica per part de membres de l'elit, com el propi Nider, i per part de la població que vivia els processos de forma més propera. Per a la massa de la població, la bruixeria era un problema real que els afectava en molts aspectes de la seva vida quotidiana; per a Nider, no obstant, la qüestió anava més enllà, era un problema intel·lectual¹³.

Bailey és conscient del problema que pot suposar explorar el fenomen des del punt de vista d'allò que una elit eclesiàstica i, per tant, privilegiada i allunyada del gruix social, teoritzava, com és el cas de Nider. Al respecte, Bailey posa de manifest que l'obra de Nider ha de ser interpretada dins la seva circumstància i condició social i s'ha de ser conscient de les seves limitacions, i és que poc ens revela sobre els orígens de la "realitat" de la bruixeria en tant que a les pràctiques que s'amagaven dins les acusacions i dels processos reals¹⁴. No obstant, Bailey considera l'obra de Nider una de les millors fonts per a entendre «*how learned authorities, both ecclesiastical and secular, constructed a unified and coherent concept out of the various elements of the new crime that was emerging in these trials*»¹⁵.

Bailey du a terme, doncs, una posada en valor de Johannes Nider, una figura – considera l'autor – poc treballada per la historiografia, però molt important com, d'una banda, compilador d'idees ja existents, i, d'altra, precursor dels paràmetres que conceptualitzaran la bruixa moderna.

Si parlem dels orígens de la idea a nivell Europeu cal tenir en compte els estudis, molt més recents, que s'han fet en referència a Catalunya. El *Malleus Maleficarum* data de l'any 1487, i l'exemple de la figura de Nider és una mica anterior, al voltant de la dècada de 1430. No obstant, Pau Castell parla a la seva tesi *Orígens i evolució de la cacera de*

¹² *Ibidem*. p. 142.

¹³ *Ibidem*. p. 140.

¹⁴ *Ibidem*. p. 31.

¹⁵ Ídem. Se'ns presenta aquí un debat sobre la dicotomia entre la influència de la tradició popular (*popular tradition*) i de la tradició culta (*learned tradition*) en la construcció del concepte de bruixeria. Sobre aquesta qüestió suposa l'obra de Richard Kieckhefer, *European Witch Trials* una reveladora anàlisi. Kieckhefer es proposa analitzar els orígens del concepte de bruixeria segons els termes de la tradició popular i la tradició culta per tal d'entendre els ciments que varen sustentar la formació conceptual de la bruixeria.

bruixes a Catalunya (segles XV-XVI), el 2013, de les ordinacions de la Vall d'Àneu¹⁶, documentació judicial que ens mostra com ja el 1420 la noció de bruixeria era quelcom el suficientment preocupant per a la societat com per a incloure'l en una legislació. El punt important d'aquest document és la data tan primerenca, que el situa no només com una de les primeres evidències de l'existència d'una preocupació social per la bruixeria de Catalunya, sinó també a nivell europeu. Aquest document ens mostra que idea de bruixa ja era quelcom mitjanament assimilat per l'imaginari social – almenys en el cas dels territoris catalans – abans de la publicació dels grans tractats teològics a alt nivell a finals del segle XV.

Hem vist com tant l'obra de Broedel com la de Bailey tracten l'origen del concepte de bruixa com quelcom progressiu en el temps, que hereta conceptes i tradicions medievals que es transformen en el temps, afegint-hi elements que fan referència al culte diabòlic. En aquest sentit, assistim a finals de l'edat mitjana a un important canvi de percepció que marcarà la línia de pensament de la societat occidental durant els pròxims segles en aquesta matèria, i que desembocarà en la gran cacera de bruixes de l'Edat Moderna. Trobem una considerable quantitat de producció historiogràfica en aquesta qüestió.

En primer lloc, a la gran recopilació editada per Richard M. Golden, *Encyclopedia of witchcraft. The western tradition*, Christa Tuczay parla específicament tant de la noció de fetillera (“*sorcery*”) a l'edat mitjana, que defineix com una activitat que comporta la pràctica de la màgia mitjançant algun procés mecànic i que, per tant, és una habilitat que hom pot adquirir¹⁷. Després parla específicament del pas d'aquest concepte al que coneixem com bruixeria (“*Witchcraft*”), en el qual van tenir especial responsabilitat teòrics eclesiàstics, que afegiren elements demonològics. Cal destacar que aquest canvi de paradigma representa la construcció no només d'una idea sinó també d'un delictes prèviament inexistent. Pau Castell parla també d'aquesta evolució posant el focus al cas de Catalunya i parlant en concret a aquelles dones que duïen a terme pràctiques màgico-medicinals, endevinatòries i altres tipus de màgies. Aquestes dones van passar de ser un recurs més o menys recurrent per la seva comunitat per a diverses finalitats, a ser catalogades dins el crim de bruixeria, constituint això la culminació d'un procés de

¹⁶ Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*, p. 151.

¹⁷ Tuczay, C. (2006). *Sorcery. Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition*, editat per Richard M. Golden. p. 1063.

demonització d'aquest tipus de pràctiques¹⁸. Aquest canvi conceptual també es veu reflectit en els càstigs per la realització d'aquestes pràctiques. Ho mostra l'exemple de la Romia Guitarda, a la que, en una visita pastoral realitzada el 1303, se la va acusar de conjuradora i endevinaire, cosa que va confessar públicament ser. No obstant això, la documentació no mostra penes excessivament dures al respecte, i Castell apunta que no estaven vinculades, en aquesta època, a la demonològica ni a l'heretgia¹⁹. Michael Bailey, a una altra obra anterior a la ja esmentada, insisteix també en aquesta evolució²⁰. Per últim, sobre aquesta qüestió també hi parla Anne L. Barstow, en la seva obra particularment interessant per estar concebuda des d'una perspectiva de gènere²¹.

Així ha anat evolucionant el concepte, arribant a l'estereotip de bruixeria vigent durant l'Edat Moderna, el que tots els membres de la societat d'aquest moment tenien present. Cada autor dona la seva definició de bruixeria: Bailey la defineix com «*the diabolically organized and conspiratorial cult of maleficent sorcerers bent on harming faithful Christians and subverting the order of the Christian world*»²². Golden com «*someone who uses supernatural means to cause harm or misfortune*»²³.

Una altra obra fonamental és la de Brian P. Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*²⁴ que, des d'una visió més judicial, aporta algunes idees clau en referència al concepte de bruixa. És concretament rellevant la seva aportació del concepte acumulatiu de bruixeria, que presenta la idea de bruixa com un seguit de característiques acumulades que van acabar assimilant-se i construint el complex concepte de bruixeria. Assenyala la figura del diable i el pacte amb aquest, l'Akelarre (també conegut com a *sabbat* o, en català, aplec de bruixes), els vols i la metamorfosi com els elements principals que configuren aquest concepte²⁵. Levack considera, doncs, que la construcció de la bruixa és una combinació de multitud de factors.

¹⁸ Castell, P. (2013a). *E cert te molt gran fama de bruixa e se fa metgesa e fa medecines. La demonización de las prácticas mágico-medicinales femeninas (siglos XIV-XVI)* *Studia Historica, Historia medieval*, vol.131, Ediciones Universidad de Salamanca. p. 244.

¹⁹ *Ibidem*, p. 236.

²⁰ Bailey, M. (2001). *From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages*. *Speculum*, 76, pp. 960-990.

²¹ Barstow, A. L. (1994). *Witchcraze: a new history of the european witch hunts*. Pandora. pp. 109-129.

²² Bailey, *Battling demons*, p. 2.

²³ Golden, R. M (2006). *Encyclopedia of witchcraft. the western tradition*. ABC-CLIO. p. XXXIII.

²⁴ En aquest treball, citaré la seva segona edició, en castellà: Levack, B. P. (1995). *La caza de brujas en la Europa Moderna*, Alianza Editorial. Primera edició original de 1987.

²⁵ *Ibidem*. pp. 56-79.

En aquesta línia – i seguint amb la tradició historiogràfica que hem anat veient – considera importants tant els seus fonaments intel·lectuals – elaborats i difosos per l'elit intel·lectual eclesiàstica – com els seus fonaments populars – sorgits de l'assimilació d'idees, tradicions i llegendes populars centenàries amb aquest corrent intel·lectual. No obstant, atribueix una major importància a tota la teoria demonològica que dona tanta importància a l'actuació del dimoni i la seva interferència en assumptes terrenals, que es vista com a absolutament necessària per a l'arrelament de la idea de la bruixa entre la població a més baix nivell. Com ell mateix exemplifica: “*sin tal creencia [que el diable havia obtingut capacitat d'interferir en els assumptes terrenals], las brujas nunca habrían sido consideradas otra cosa que campesinas supersticiosas*”²⁶.

A l'*Encyclopedia of Witchcraft* també trobem una àmplia recopilació de les característiques de l'estereotip de la bruixa, de la mà de Walter Stephens. Aquestes característiques inclouen, a més de les esmentades pel concepte acumulatiu de bruixeria de Levack, l'apostasia, el *maleficium*, la feminitat, la interacció física amb Satanàs i altres dimonis, l'infanticidi i el canibalisme, entre d'altres²⁷.

Aquesta imatge de la bruixa s'expandeix en l'imaginari col·lectiu europeu, on perdura i s'enforteix durant segles, posant les bases del clima social que va fer possible el fenomen. En paraules de Michael Bailey: «*Belief in witchcraft quickly became nearly universal in late medieval and early modern Europe, and the image of the witch that first appeared in the early 1400s endured as a figure of fear and persecution for many centuries*»²⁸.

Hem vist, a grans trets, quina ha sigut la producció historiogràfica sobre el procés de creació i cristal·lització del concepte de bruixa i les característiques que el conformaven. El següent pas que feia possible l'inici d'un procés judicial era “trobar” a la bruixa, assenyalar a una – o varies – persones concretes que reunissin les suficients característiques com perquè fos versàtil la seva consideració com a bruixa i que, a més, donés explicació a les desgràcies que, en general, s'estaven produint en la comunitat. És aquí on adquireix protagonisme la fama de bruixa.

²⁶ *Ibidem*. p. 95.

²⁷ Stephens, W. (2006). Definitions of witch and witchcraft. A R. M. Golden (Ed.), *Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition* (pp.1201-1203). ABC-CLIO.

²⁸ Bailey, *Battling demons*, p. 2.

3. El context social de la cacera de bruixes

3.1. La fama i els rumors com a objecte d'estudi

Un cop feta la repassada historiogràfica dels aspectes essencials per a entendre els processos que van consolidar la idea de bruixeria que van posar les bases de la cacera de bruixes de l'Edat Moderna, entrem dins el context social de la cacera de bruixes. Concretament, ens disposem a parlar sobre la fama, els rumors, la seva utilitat en les societats d'antic règim, i les seves conseqüències socials.

En aquesta línia, és destacable l'obra *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*, editada per Thelma Fenster i Daniel Lord Smail. En aquesta obra, diversos autors parlen sobre la importància de la fama dels individus en diferents aspectes de la vida social a l'Europa medieval, sobretot aplicant-la a l'àmbit judicial. Tot i no tractar la qüestió de la cacera de bruixes, ens aporta unes nocions interessants per a entendre les dinàmiques que el present treball vol estudiar. L'obra, doncs, ens apropa a una àmplia varietat de conceptes relacionats amb la fama: «*Across the semantic range fama intersected with a number of other terms such as honor, shame, status, and witnessing, and it glossed the essential nexus of performance, talk, reputation, and speech regulation*»²⁹ i inquireix en la gran influència de la comunitat en la creació de la narrativa de, per exemple, la fama d'una persona. L'estudi pren com a base una gran quantitat de documentació judicial. A través de l'anàlisi d'aquestes fonts, pot veure's, per exemple, la definició que dona un dels testimonis interrogats quan li pregunten que què és la fama: «és allò que la gent diu»³⁰.

Sobretot, és especialment rellevant l'anàlisi que es du a terme al llarg de l'obra sobre l'ús força habitual en processos judicials d'elements tan volàtils i, al final, construïts socialment, com la reputació. En l'esfera legal, diuen Fenster i Smail, «*observed actions had practical, real-world consequences, for they created in viewers' minds certain presumptions regarding status and ownership*»³¹, per la qual cosa s'evidencia que la primera fase en la creació de la fama d'un individu és la seva aparença, una aparença que ha de guardar de manera performativa per tal d'evitar una visió negativa de si mateix. La reputació, doncs, començava en un mateix però acabava en la resta de la comunitat, una

²⁹ Fenster, T; Smail, D.L. (2003). *Fama. The politics of talk and reputation in medieval Europe*. Cornell University Press, p. 2.

³⁰ Ídem.

³¹ Ibídem. p. 210.

comunitat creava la fama i, a més, la recordava – «*Fama can be made by some people, then remembered by others*» –³². A més, assenyala l'enorme mal·leabilitat de la fama, ja que, en ser difosa per via oral, a través de converses, el procés pel qual passa la fama d'un individu construeix, desconstrueix i reconstrueix els fets recordats³³.

D'aquesta manera, veiem que les dinàmiques socials relacionades amb la parla, els rumors i la fama es presenten com una interessant – encara que de difícil estudi pel que fa a les fonts – línia que pot ajudar-nos a entendre una àmplia varietat de processos socials. Un altre estudi sobre aquesta qüestió – precursor de l'anterior – és una anàlisi del medievalista Chris Wickham, i que té com a objecte d'estudi els rumors entre la pagesia medieval³⁴. La seva visió també té especialment en compte l'ús dels rumors en processos judicials i, tot i tampoc tractar específicament els judicis per bruixeria, aporta alguns conceptes claus per a entendre el funcionament dels processos judicials medievals i, sobretot, l'ús i tractament de les proves en aquests. Sobre aquest aspecte, explica que eren emprades proves escrites, si n'hi havia de rellevants, i, si no se'n disposaven, era habitual l'ús del coneixement local (“*local knowledge*”)³⁵. Això és clau concretament pel crim de bruixeria, ja que era un crim molt difícil de demostrar. En aquest sentit, es distingia entre el testimoni directe – *per visum* –, allò que es deia d'algú – *publica fama* – i allò que tothom sabia, el coneixement comú³⁶.

Queda palesa, doncs, la importància dels rumors com la base d'un coneixement popular sovint fiable no només a nivells propis de les relacions socials de comunitats a petita escala, sinó també per a altres qüestions més institucionals, com poden ser els processos judicials, que es veien complementats amb, per exemple, proves escrites.

Enllaçant amb la cacera, cal fer un especial esment a l'obra de Pamela J. Stewart i Andrew Strathern: *Witchcraft, Sorcery, Rumors and Gossip*. En aquesta obra, els autors analitzen la relació que tenen els rumors i les xafarderies amb el fenomen de la bruixeria i els episodis de la cacera, des d'un punt de vista antropològic, a través d'un estudi etnogràfic que analitza els patrons de comunicació dels membres de la societat³⁷. A més,

³² *Ibidem.* p. 6.

³³ *Ídem.*

³⁴ Wickham, C (1998). *Gossip and Resistance Among the Medieval Peasantry*. Past & present: A journal of historical studies, núm. 160, pp. 3-24.

³⁵ *Ibidem.* p. 4.

³⁶ *Ídem.*

³⁷ Stewart, J. P; Strathern, A. (2004). *Witchcraft, sorcery, rumors and gossip* (Vol.1). Cambridge University Press. p. 10

abasta un marc geogràfic on no només s'inclou Europa – concretament, la de principis de l'edat moderna –, sinó també l'Àfrica, l'Índia, Nova Guinea. A partir del seu estudi, s'evidencia l'estreta relació entre les dinàmiques socials referents als rumors i a les acusacions de bruixeria. Stewart i Strathern apunten que, per si mateixos, és quelcom comú que els rumors i les xafarderies creïn xarxes de comunicació on les por i incerteses de la societat emergeixen³⁸.

Es destaca, d'aquesta manera, la gran importància que tenen les tensions socials en la complexa equació que forma el context en el qual sorgeixen les acusacions de bruixeria i les consegüents persecucions. En aquest sentit, afirmen que els rumors formen, d'una banda, una xarxa de comunicació de la qual emergeixen les por i incerteses dels membres de tota societat; i, d'altra, que constitueixen una fase prèvia que conforma els fonaments d'una situació d'estrès social que pot arribar a cristal·litzar en acusacions³⁹ i, posteriorment, judicis i condemnes.

Esmenten la gran importància que té en tot aquest desenvolupament dels esdeveniments la cohesió i la confiança entre els membres de la comunitat, necessàriament malmesa en el moment que comencen a produir-se acusacions, això sí, a raó de la por i la incertesa. Aquest fet fa que, en la gran majoria de casos, l'acusació de bruixeria s'usa com una manera d'explicar una malaltia o una mort – i, en general, qualsevol desgràcia aparentment inexplicable –, relacionant-se amb aquests patrons de desconfiança entre els convivents d'una mateixa comunitat: «*it is always some misfortune that triggers accusations*»⁴⁰. Seguint aquesta lògica, Stewart i Strathern elaboren un esquema que resumeix el procediment de manera molt sintetitzada en un context – format per un conjunt d'idees i unes determinades condicions històriques –, que genera un conflicte, que provoca una acusació – per a la que és necessària i de la que, alhora, en són conseqüència la propagació de rumors –, que desemboca en uns resultats⁴¹.

Així, en un context desfavorable, és la falta d'informació, sumada a la necessitat de saber la veritat – o, millor dit, de buscar una explicació i, més concretament, un culpable – juntament amb unes dinàmiques socials concretes, el que proporciona als rumors una importància cabdal en el procés d'acusació per bruixeria. Uns rumors que

³⁸ *Ibidem.* p. 11.

³⁹ *Idem.*

⁴⁰ *Ibidem.* p. 27.

⁴¹ *Ibidem.* p. 11.

desenvolupen amb facilitat en la creació i l'establiment d'una fama a una o diverses persones concretes que, a més, les autoritats empraran en els processos judicials.

A partir del seu estudi, els autors volen subratllar tres idees que consideren essencials: la primera és que les acusacions de bruixeria han de ser vistes com un producte dels canvis a gran escala que travessen la vida de les persones – allò que anomenen històricament –; la segona és que han de ser vistes com un conjunt d'esdeveniments que impliquen complexes interaccions entre individus que tenen la seva pròpia micro-història – ser vistes, segons els autors, processalment. Per últim, insisteixen en el fet que, en aquests esdeveniments històrics i processuals, els patrons predominants impliquen crucialment el sorgiment de rumors entre les persones, que constitueixen, poc a poc, el camí cap a la cristal·lització de les sospites en acusacions⁴².

3.2. La dimensió social de la cacera

En les darreres dècades, ha proliferat una visió historiogràfica de la cacera de bruixes com una manera de veure el fenomen no com una persecució de les institucions cap a un cert sector de la població, sinó com la conseqüència d'un conjunt d'entramats i relacions socials que – en el context intern d'agrupacions socials de petites dimensions característiques de la baixa edat mitjana i l'edat moderna, i en el context de proliferació de la idea de la bruixeria anteriorment explicat – descarreguen un clima advers contra una tipologia concreta d'enemic a qui temien i odiaven a parts iguals: la bruixa.

Moltes són les obres que atribueixen una importància cabdal del context social al fenomen de la cacera de bruixes, però en destaca considerablement la de Robin Briggs, *Witches and Neighbours*. Publicada al 1996, aquest autor ens aporta una anàlisi innovadora: un estudi de la cacera des d'un punt de vista emocional, que posa el focus en l'entramat de relacions dels membres de la societat que van participar en aquest fenomen, en la seva intimitat. En les seves paraules: «*My approach is rather different, for the main focus is on the lives and beliefs of the ordinary people who were at once victims and the principal instigators of most persecutions*»⁴³. La seva hipòtesi, que defensa i argumenta detalladament al llarg de tota l'obra és que un dels factors que va fer possible la cacera van ser les dinàmiques socials dels petits pobles que la van protagonitzar, caracteritzats per la falta d'intimitat i, paradoxalment, la convivència estreta de tots els membres de la

⁴² *Ibidem*. p. 27.

⁴³ Briggs, R. (1996). *Witches and neighbours. The social and cultural context of European Witchcraft*. Segona edició (2002). Blackwell Publishers. p. 4.

comunitat. De fet, considera que aquestes dinàmiques relacionals constituïen un patró que fan que els processos per bruixeria europeus funcionessin «*in a predictable, even stereotyped ways within a specific social context, that of the early modern village*»⁴⁴.

Briggs inicia l'obra preguntant-se el perquè del declivi en la societat actual d'aquest tipus de fenòmens persecutoris. En contra del que hom podria presentar com l'argument principal a aquesta qüestió – l'augment de la tolerància social cap aquells identificats com a desviats –, Briggs opina que es deu més a un canvi en les dinàmiques socials, concretament al «*decline of neighbourhood and the associated rise of national and bureaucratic power structures as dominating forces in our lives*»⁴⁵.

No obstant, defensa en tot moment que la cacera de bruixes fou un fenomen extremadament complicat i, per tant, un exemple de multicausalitat que, a més, va variar tant durant el temps com durant l'espai⁴⁶ i que, si bé les dinàmiques socials a petita escala són fonamentals per entendre el fenomen, no són la seva única causa, ni l'únic factor a tenir en compte. Això sí, es posiciona completament en contra d'alguns corrents historiogràfics de la cacera que la interpreten com una persecució per part dels membres de l'alta societat amb algun propòsit amagat, ja sigui la construcció i consolidació del poder de l'estat, el patriarcat o la unificació religiosa⁴⁷. És més, considera aquesta noció un dels errors més comuns a l'hora d'entendre el fenomen: «*one of the most misleading ideas about witchcraft persecutions is that was inspired and manipulated by the ruling elites for their own cynical purpose*»⁴⁸. Proposa, doncs, canviar el focus des d'on s'estudia el fenomen cap als estrats més baixos de la societat que és, alhora, el punt més proper als veritables protagonistes del mateix: les persones acusades de bruixeria i els seus veïns, és a dir, el seu entorn social. Només en el moment que entenguem com funcionava el sistema en la seva base, escriu Briggs, serem capaços d'entendre el sentit de la seva relació amb les autoritats de més alt nivell⁴⁹.

En aquest sentit, Briggs escriu a la ja esmentada *Encyclopedia of witchcraft* de Golden com les sospites de bruixeria començaven a nivell de les famílies, ja que era el primer nivell en el qual s'expandia el rumor del succés a algun membre de la mateixa d'una

⁴⁴ *Ibidem.* p. 116.

⁴⁵ *Ibidem.* p. 1

⁴⁶ *Ibidem.* p. 4.

⁴⁷ *Idem.*

⁴⁸ *Ibidem.* p. 6.

⁴⁹ *Ibidem.* p. 8.

desgràcia habitualment atribuïda a les bruixes. A partir de la família, el rumor s'expandia a la resta de la comunitat, que solia prendre acció contra "la bruixa"⁵⁰. S'inicia aquí la cerca d'una culpable, o cristal·litza la fama de bruixa que té alguna dona de la comunitat. I és en el sentit de la fama en el que se'ns presenta també especialment important la família ja que, explica Briggs, hi havia certa tendència a que famílies senceres esdevinguessin sospitoses: «*Once a close relative, and especially a parent, had been executed, all family members could expect to have this remembered against them, and cited as if it amounted to a presumption of guilt*»⁵¹.

Aquest procés inicia una espiral de violència no verbal i desconfiança de la que la sospitosa en qüestió té moltes dificultats per sortir. En primer lloc, l'exclusió – activa o passiva – de la comunitat feia molt difícil desfer-se de la mala reputació⁵². Un cop estès el rumor de forma consistent i donades les primeres acusacions, la persona que les rep s'enfronta a més complicacions. Adoptar una actitud activament defensiva, fàcilment agressiva, podia comportar-li conseqüències negatives: els insults o malediccions cap a les persones que estenien el rumor podien fàcilment ser emprats en contra seva si, posteriorment, ocorria alguna desgràcia – o, simplement, per la por que ocorregués –, ja que podia considerar-se que la suposada bruixa havia llençat un malefici, un dels "poders" principals atribuïts a les bruixes⁵³. En aquest sentit, Briggs assenyala que els malefics sempre tenien una motivació i que, de fet, els testimonis pràcticament mai testimoniaven una maledicció que no tingués una motivació – real o imaginada – al darrera⁵⁴.

El punt de vista de Briggs no li impedeix atorgar la seva justa importància a les elits i les autoritats locals en el fenomen; considera que l'assimilació de la narrativa de la bruixeria per part de les elits fou, de fet, un element indispensable perquè la cacera adquirís les magnituds que va adquirir⁵⁵. En contrapartida, parlant de l'elit, reconeix la gran importància que va tenir l'escepticisme d'alguns membres de l'administració a l'hora de frenar situacions que podrien haver arribat a més⁵⁶.

⁵⁰ Briggs, R. (2006). Family. Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition, editat per Richard M. Golden, ABC-CLIO. p. 349.

⁵¹ Briggs, *Witches and neighbours*, p. 349.

⁵² *Ibidem*. p. 134.

⁵³ *Ibidem*. p. 118.

⁵⁴ *Ibidem*. p. 115.

⁵⁵ *Ibidem*. p. 344.

⁵⁶ *Ibidem*. p. 348.

Seguint aquesta perspectiva social, Briggs parla també, al llarg de la seva extensa obra, de la bruixa com una idea social, cultural i psicològicament construïda. Posicionant-se en contra de les teories de la “pseudoreligió de la bruixeria”, que situa a les bruixes perseguides com a dissidents i seguidors d’algun culte pagà enfrontat a l’ordre establert del cristianisme, afirma que – al ser el mateix concepte de bruixeria quelcom creat socialment – les víctimes de la cacera de bruixes no eren adeptes d’un paganisme supervivent al cristianisme, sinó víctimes del context en el que es trobaven, culpables d’encaixar en els paràmetres del concepte que s’havia establert i d’haver-se guanyat una fama. Per tant, recolza que les bruixes, com a tal, no van existir: «*they became deviants because others identified them as such, not through any conscious intend*»⁵⁷.

Sobre aquesta qüestió, Levack diu que no pot descartar-se – tot i que sigui pràcticament impossible la seva comprovació – completament que no hi haguessin dones que duguessin a terme pràctiques que elles o la societat en què vivien consideraven bruixeria⁵⁸. No obstant, Agustí Alcoberro apunta al respecte que «la història de la bruixeria com a tal resulta un objectiu impossible – o fins i tot inútil»⁵⁹ i expressa que «allò que la recerca pot construir (i, encara, d’una manera inevitablement parcial), és la història de la cacera de bruixes»⁶⁰.

És especialment interessant pel tema que ens ocupa una de les conclusions que Briggs extreu de la seva obra. En consonància amb allò tractat en l’apartat anterior, Briggs fa una distinció que considera força significativa entre la creença en l’existència de les bruixes per part de la societat i la persecució legal d’aquestes⁶¹. El raonament que no fou la creença de la societat en l’existència d’éssers malignes capaços de causar mal als membres de la comunitat allò que va desencadenar les intenses caceres de l’Edat Moderna se sustenta en el fet que al llarg de la història creences com aquesta han estat presents, i només durant un període relativament breu de la història va donar-se una persecució tan intensa. Per a Briggs, «*Witchcraft was about envy, ill-will and power to harm others, exercised in a small face-to-face communities which, although they could often contain such feelings, found it almost impossible to disperse them*»⁶².

⁵⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁵⁸ Levack, *La caza de brujas en la Europa Moderna*, p. 36.

⁵⁹ Alcoberro, A. (2008). *Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya, 1487-1643: alguns criteris metodològics*. Revista Pedralbes, 28. p. 496.

⁶⁰ *Ídem*.

⁶¹ Briggs, *Witches and Neighbours*, p. 343.

⁶² *Ibidem*, p. 344

Com a contrapartida a la visió de Briggs, trobem a Levack, que considera – com ja s’ha esmentat – que no és fins al moment que la bruixeria va començar a concebre’s per part de les autoritats com una perillosa secta diabòlica que posava en perill l’ordre social i religiós establert, que la cacera no va adquirir la magnitud⁶³, posant així el focus en l’elit. Tot i així no resta importància al context social de la cacera i al conjunt de relacions.

Seguint amb Levack i enllaçant amb la fama de bruixa, parla, dins el context social de la cacera, de la personalitat de la bruixa. És especialment rellevant com apunta que una de les característiques principals de la bruixa era la seva mala reputació⁶⁴. Explicita que no es pot atribuir una veracitat total a determinats comportaments afirmats en les actes judicials dels processos contra aquestes dones pel fet que aquells que les escrivien podien haver-los inclòs de manera deliberada per donar la pitjor imatge possible d’elles. Insisteix també en que tampoc les confessions de les acusades constitueixen una prova fefaent, ja que en la majoria de casos s’aconseguien sota tortura⁶⁵. No obstant, sí que existien determinats comportaments, manifestacions de conductes considerades immorals que feien més probable que recaigués una sospita sobre l’individu. Un considerable nombre de bruixes són acusades de delictes menors – referents a la moralitat però, precisament per això, altament sospitosos – com no assistir a missa, blasfemar, fornicar, prostituir-se, avortar, cometre adulteri etc. Cita, per exemple, el cas d’algunes dones acusades de bruixeria a Lucerna que havien parlat obertament de sexualitat⁶⁶.

Un exemple d’això és el cas amb el que Broedel introdueix la seva obra, de la que hem parlat prèviament. Helena Scheuberin, que fou interrogada i jutjada per Institoris, reunia diverses característiques i mostrava certs comportaments que feien que les seves possibilitats d’esdevenir sospitosa de ser bruixa augmentessin. Un d’aquests comportaments, al que Kramer va al·ludir de forma directa, era la immoralitat sexual, que, segons considerava, era un complement necessari de la bruixeria⁶⁷. Això, en una altra línia d’anàlisi, evidencia el caràcter eminentment misogin de la concepció de Kramer de la bruixeria i del món. D’aquesta manera, per a Institoris, les seves característiques i comportaments personals constituïen una prova irrefutable de la seva naturalesa com a bruixa – i, per tant, de la seva relació amb el diable⁶⁸. A través d’aquest exemple, Broedel

⁶³ Levack, *La caza de brujas en la Europa Moderna*, p. 95.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 198.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 199.

⁶⁷ Broedel, *Malleus maleficarum*, p. 2.

⁶⁸ *Ídem*.

evidència com, en les seves paraules «*the function of an inquisitorial proceeding was in large part to provide a context in which this identification [la identificació de les característiques associades a la bruixeria amb el crim de bruixeria] could be made and proved*»⁶⁹.

Per últim, destacar un dels factors que Levack considera determinant a l'hora de parlar de la intensitat de la cacera en els diferents territoris en que es va donar: el grau de centralització de la justícia. Levack assenyala la gran importància i el protagonisme del poder local a l'hora d'articular una cacera de manera intensificada⁷⁰. Amb això s'introdueix un debat historiogràfic en el que Levack dona la volta a la visió que tradicionalment es tenia sobre la qüestió del paper de la cacera en la construcció i centralització de l'estat. La seva teoria assenyala cap a una relació inversament proporcional entre la centralització del poder de l'Estat i la intensitat de la cacera⁷¹.

Amb aquesta consideració s'ha argumentat sovint que el grau de centralització tan elevat que tenia "Espanya" va limitar enormement la cacera en el seu territori. Un exemple d'aquesta noció queda reflectit en les següents paraules de Brian Levack: «*Un repaso a la literatura italiana y española sobre brujería refuerza la conclusión de que la idea del estereotipo de la bruja nunca alcanzó una aceptación amplia en el mundo mediterráneo*»⁷². Però amb el terme Espanya, la historiografia europea es refereix, de forma generalitzada, als territoris de Castella, on efectivament el grau de centralització de la monarquia hispànica era més elevat. La situació canvia quan ens referim als territoris de l'actual Catalunya, com així ho han demostrat els estudis locals del territori.

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Levack, *La caza de brujas en la Europa Moderna*, p. 290.

⁷¹ Levack, B. P. (1996). *State-building and witch hunting in early modern Europe*. A.J. Barry; M. Hester; G. Roberts (eds.), *Witchcraft in early modern Europe: Studies in culture and belief*. (pp. 97-115). Cambridge University Press.

⁷² Levack, *La caza de brujas en la Europa Moderna*, p. 281.

4. La fama de bruixa en el cas de Catalunya

Aquest apartat tracta de posar el focus a Catalunya. Com ja s'ha esmentat, una repassada a la historiografia europea de la cacera de bruixes evidencia una clara manca de la inclusió del territori català, que ha demostrat – gràcies a les aportacions dels estudis dels autors i autores catalanes – ser un territori especialment prolífer pel que fa al nombre de casos com a la quantitat de documentació que ha arribat fins als nostres dies.

Una de les darreres i més completes aportacions sobre la temàtica és l'obra de Pau Castell⁷³, on es proposa fer un ampli estat de la qüestió del fenomen de la cacera de bruixes tant a nivell europeu com específicament a nivell català. A més, també aporta una gran quantitat de dades a nivell quantitatiu sobre les víctimes de la cacera⁷⁴. Dins d'aquest ampli estat de la qüestió assenyala, pel que fa a Catalunya, l'exposició del Museu d'Història de Catalunya, *Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya*, realitzada el 2007, com a un punt d'inflexió en la historiografia catalana del fenomen, ja que va intentar oferir per primer cop una visió en conjunt de la cacera en territori català⁷⁵. A més, va donar el tret de sortida per a una àmplia proliferació d'estudis que segueix fins avui dia. També apunta com la gran majoria d'estudis publicats sobre Catalunya, s'han publicat a nivell local o comarcal, a causa de la gran dispersió de les fonts que, alhora, són fruit de l'articulació local del fenomen⁷⁶

A continuació, tractarem algunes de les darreres aportacions a la qüestió de la fama de bruixa en el cas de Catalunya, acompanyades d'alguns exemples de casos reals que exemplifiquen les dinàmiques que hem anat veient en els anteriors apartats.

Un primer estudi a tractar és el referent a la tesis doctoral de Pau Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*, publicada al 2013. En aquesta recerca, Castell defineix la fama de bruixa com «la sospita compartida per una part important de la comunitat envers algunes persones, vistes com les causants dels mals ocorreguts a persones, animals o conreus»⁷⁷. D'aquesta definició s'extreuen dos dels elements principals de la dinàmica de la cacera que hem anat veient al llarg del treball. El primer és la importància de la comunitat, dels veïns en la creació de la fama, que es

⁷³ Castell, P. (2022). *La cacera de bruixes a Catalunya. Estudis i documents (1830-2020)*. Diputació de Barcelona.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 91-166.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 79.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁷ Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*, p. 221.

conforma com una “sospita compartida” que, poc a poc, va afermant-se fins a arribar a considerar-se “allò que tothom sap”. El segon, és el paper fonamental de les desgràcies com a desencadenants finals de l’esclat d’un procés acusatori més ferm i generalitzat en el conjunt social. En aquest sentit, la dinàmica segueix el mateix esquema, comentat a l’anterior apartat, que el proposat per Stewart i Strathern.

A més, Castell assenyalava l’especial importància de la fama en els processos conservats a Catalunya, que es constitueix en la majoria dels casos com el principal element acusatori, fet que queda constatat en les anomenades “enquestes de veu i fama”, que consistien a preguntar als membres de la comunitat sobre els rumors que hi circulaven en referència a les accions atribuïdes a la bruixeria⁷⁸. També Agustí Alcoberro, en un estudi sobre la cacera de bruixes focalitzat al Vallès apunta com el rumor es constitueix com una peça clau en l’origen de la gran majoria dels processos, i com genera en un primer lloc la sospita i, en última instància, el trencament de la cohesió de la comunitat⁷⁹. Insisteix, a més, en la participació popular en la repressió com un tret distintiu del fenomen, assenyalant la importància que les denúncies dels veïns o la seva participació com a testimonis⁸⁰.

D’aquesta manera, es coincideix en el paper fonamental dels rumors, de les dinàmiques socials d’on aquests emergien i, per tant, de la comunitat que els crea. Aquest fet contrasta, segons apunta Castell, amb la poca rellevància que, en termes generals, li ha atorgat la historiografia, convertint aquest vessant del fenomen en una realitat sovint ignorada⁸¹. A més, aquesta realitat està molt lligada al caràcter eminentment local de la cacera de bruixes a Catalunya. I, anant més enllà, a la importància dels mecanismes de creació i propagació dels rumors i la fama. A més, en consonància amb aquest caràcter eminentment col·lectiu de la fase prèvia a l’inici de les acusacions i l’assetjament, Castell també assenyalava com les denúncies en grup, que comptessin amb el suport de pràcticament tota la comunitat o, almenys d’una part considerable d’aquesta, tenien més possibilitats de sortir endavant que les llançades per un o pocs individus⁸².

⁷⁸ *Ibidem*, p. 219.

⁷⁹ Alcoberro, A. (2020). *La cacera de bruixes al Vallès (1619-1622): processos locals i causa general*. Revista del Centre d’Estudis de Granollers, 24. p. 12.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 13.

⁸¹ Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*, p. 195.

⁸² *Ibidem*. p. 196.

Els motius de la fama, els que alimentaven les sospites eren variats, i es corresponen amb les nocions, que hem anat veient al llarg del present treball, que caracteritzaven el concepte de bruixa: atribuïts o comportaments que s'assimilaven, en l'imaginari de la comunitat, al que era una bruixa. Sobre aquestes assumpcions, les persones acusades de bruixeria tenien alguna capacitat d'acció – pràctiques màgico-medicinals, blasfèmia, o maledicció, aïllament de la comunitat, no assistència a actes religiosos –, o no – pertinença a una “família de bruixes”, inculpció directa d'altres processades, motivació externa⁸³. Concretament, les acusacions provinents d'altres suposades bruixes tenien una validesa pràcticament incontestable a l'hora de processar a la persona acusada. Ens parla d'això Alcoberro, que explica com, un cop resolta la sentència a mort d'una acusada, aquesta encara ha de patir un darrer cicle de tortures amb l'objectiu que reveli el nom d'alguna còmplice⁸⁴. Un dels exemples que aporta sobre aquesta qüestió és el de Margarita Mimona, a la que amenacen amb les següents paraules:

«Margarita, ja sabs que estàs condemnada a mort, y a què sias torturada peraquè digues quines persones en ta companyia han usat l'art de bruixeria en los aplechs i ajusts han tingut ab lo dimoni, y en totes vulles dir la veritat, y no vulles que tes carns siguin macerades y maltractades»⁸⁵

En aquestes declaracions es pot veure de manera implícita com les característiques associades a les bruixes explicades pels autors a nivell europeu es corresponen amb aquelles associades a les localitats catalanes on succeí aquest fenomen. Tot i ser més comuna la preocupació pel vessant de la bruixa com a emmetzinadora – en tant que causava els mals pels que la comunitat estava preocupat o atemorit –, declaracions com aquesta ens deixen entreveure com també les idees corresponents als fonaments intel·lectuals del concepte circulaven pels territoris catalans a l'hora de justificar la cacera. La voluntat de buscar còmplices respon a la idea que les bruixes no actuaven en solitari sinó que pertanyien a un culte diabòlic més gran, i que es reunien amb el Diable als anomenats aplecs. Seguint amb el següent pas d'aquesta darrera part del procediment judicial, Alcoberro ens explica com, era a les confessions sota tortura on es reproduïen

⁸³ Sobre això, apunta Castell que «la sospita dels veïns vindria també motivada o reforçada a partir de les opinions de certs personatges a qui la comunitat atorgava una especial credibilitat: metges, capellans i endevinaires» Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*, p. 230.

⁸⁴ Alcoberro, A. (2020). *La cacera de bruixes al Vallès (1619-1622): processos locals i causa general*. Revista del Centre d'Estudis de Granollers, 24. p. 14.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 15. Recuperat de Ginebra, R. (2007). *Condemnades per bruixes. Processos judicials al Vallès i al Moianès a principis del segle XVII*. Granollers, Associació Cultural Modilianum – Museu de Granollers – Museu d'Història de Catalunya. p. 66.

les característiques i comportaments referents a l'estereotip de bruixa que es difon en els tractats antibruixescs⁸⁶ que hem comentat als anteriors apartats.

En aquest marc, podem observar com la fama de bruixa es combina amb les dinàmiques relacionals entre veïns de petites comunitats, obtenint com a resultat la onada d'acusacions i paranoia que va desembocar la cacera que, a més, va ser articulada localment.

Un altre estudi que tracta la qüestió de la fama de bruixa i les relacions més personals entre els veïns de petites localitats és el de Carmen Xam-mar, mostrat a *Bruixeria i veïnat. Dos processos judicials de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553*. En aquest article, a través de l'anàlisi de dos processos contra dues dones – Cipriana Bonanada i Eulàlia Gilaberta – a l'Alt Urgell, Xam-mar es proposa emprar un punt de vista local per tal d'estudiar, en les seves paraules «els valors comunitaris, les relacions interpersonals i les creences associades a la bruixeria dels habitants d'aquesta localitat»⁸⁷.

Xam-mar ens presenta en aquest article el concepte de control social informal, referint-se a la situació de control a la que es veia sotmesa un individu que pogués presentar un comportament considerat desviat per allò establert, en una situació de convivència en comunitats tan reduïdes com Bescaran, que comptava amb uns trenta-tres focs aproximadament⁸⁸. Aquest control social informal constituïa una primera fase del conflicte en la que, si un individu se sortia de la norma, la falta de privacitat pròpia de les dinàmiques socials d'aquestes comunitats facilitava la propagació de rumors que, amb el temps, podia desembocar en un procés de rebuig i exclusió social que fàcilment podia transformar-se en una persecució activa.

D'aquesta manera, trobem una anàlisi molt proper a la perspectiva ja comentada, a nivell europeu, de Robin Briggs, en assenyalar característiques pròpies de les relacions socials del context en el que es trobaven – entre les quals destaca la falta de privacitat – com un dels principals elements del fenomen.

⁸⁶ Idem.

⁸⁷ Xam-mar, C. (2018). *Bruixeria i veïnat. Dos processos judicials de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553*. Revista Pedralbes, 38. p. 141.

⁸⁸ Ibídem, p. 144.

Una altra qüestió en què fa incidència és en l'inici del procés contra una sospitosa abans d'arribar al poder judicial, assenyalant la tendència autoreguladora de la comunitat⁸⁹. En els dos casos que tracta a l'article, aquestes dones intenten reparar la seva mala fama, que va construint-se amb el pas dels mesos, abans que arribi el primer requeriment judicial. És en aquesta primera fase on les dinàmiques socials d'aquestes petites comunitats tenen un paper molt important. I és aquí també on queda palesa la delicada situació en que es troba la sospitosa: en el cas de la Gilaberta, uns veïns seus, els Mentrut, fomentaren les sospites vers la seva persona degut a que consideraven una prova de la seva culpabilitat el fet que, quan li recriminaven la mort del seu bestiar, ella «*no se n'alterave molt ni no y fehie queixes al balle ni a ningú, de hont jo testimoni vinch a creare que ella ho fehia y per sò no se'n gosave clamar*»⁹⁰. Altres accions encara menys relacionades – almenys a primera vista – amb una acusació directa també podien ser susceptibles de fomentar sospites cap a una persona, com n'és un exemple d'una sospita cap a la Cipriana Bonanada per part d'una veïna que va declarar que no va visitar la seva filla malalta, que va acabar morint. Aquests exemples mostren com, en ambdós casos, existia un comportament social acceptat – defensar-se d'acusacions i visitar veïns malalts – que, si no es complia, augmentava l'aïllament progressiu de la comunitat que, alhora, alimentava la creació d'una mala fama que podia desembocar en sospites. Quelcom més que ens mostren aquests exemples és la predominança d'una desgràcia com a desencadenant de l'inici de la sospita: en el cas de la Gilaberta la mort de bestiar i, en el cas de la Bonanada, la mort de la filla d'una veïna. Les sospites es materialitzaven en acusacions si la comunitat no era capaç de regular de forma interna aquests indicis de manca de cohesió i trencament de confiança. És aquí on el malestar social passava a l'àmbit judicial.

Les sospitoses coneixien el perill que suposava l'espurna d'un rumor cap a elles, que fàcilment podia propagar-se i derivar en una acusació. És per això que trobem casos en que intenten fugir, com pot ser el de Magdalena Reiner – un cas analitzat per Agustí Alcoberro –, de la vila de Montblanc, la família de la qual, en el moment que van intuir que podia ser-ne acusada, la van enviar fora de la vila⁹¹. És destacable també d'aquest cas, la opinió que té d'ella el fiscal del Sant Ofici de Barcelona, que escriu que era una

⁸⁹ *Ibidem*, p. 147.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 147.

⁹¹ Alcoberro, *Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya*, p. 497.

dona “*muy atrevida y gosada, así en hablar como en azer*”⁹², deixant entreveure com un tipus de personalitat determinat, considerat d’alguna manera fora dels paràmetres establerts, actuava de manera clau en la visió que la resta tenia de la persona acusada, apropant-la cap a la consideració com a sospitosa. En altres casos, la sospitosa busca de manera anticipada el beneplàcit de les autoritats, posant-se en les seves mans com a mostra de bona fe, amb voluntat de netejar la seva mala fama⁹³.

Xam-mar apunta una qüestió interessant sobre la resolució judicial dels processos. Com mostra el cas de la Bonanada, en ocasions el poder judicial absolia l’acusada al determinar que no hi havia proves suficients per a inculpar-la, comportant aquest fet una declaració pública en la que es restablia el seu honor i se la declarava innocent de tots els mals dels que se la acusaven⁹⁴. No obstant, aquesta declaració restablia la seva fama només en termes institucionals i judicials; en termes relacionals, de convivència i integració social, el llast que suposaven anys de mala fama feien la tornada a una “normalitat” una qüestió molt difícil de restablir.

Pot veure’s, doncs, com els paràmetres que hem anat veient al llarg del treball sobre la qüestió de la fama i les dinàmiques socials a nivell europeu, són aplicables, també, al cas de Catalunya.

⁹² *Ibíd*em, p. 497.

⁹³ Castell, *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*, p. 219.

⁹⁴ Xam-mar, *Bruixeria i veinat*. p. 154-155.

5. Conclusions

La primera conclusió que podem extreure després de la realització del treball és que hi ha una amplíssima quantitat de bibliografia sobre el fenomen de la cacera de bruixes. Tant pel que fa a la quantitat d'obres, com a la durada en el temps de l'interès per la temàtica, i en la gran multitud d'aproximacions i qüestions concretes possibles. Pel que fa a la fama de bruixa de manera específica, hem pogut observar que es tracta d'una temàtica concreta de la qual, si bé es parla tangencialment a les obres generals, poques són les obres que s'aproximen al fenomen específicament des d'aquesta qüestió.

En segon lloc, podem comprovar que aquesta vasta bibliografia és eminentment europea, no només d'autoria sinó de temàtica: la bibliografia general sobre la cacera tracta geogràficament sobretot territoris de l'Europa central i les illes britàniques – només sortint-se d'aquest marc geogràfic amb el tractament de les colònies britàniques americanes. No obstant, deixa de banda en moltes ocasions el vessant mediterrani d'Europa. En rares ocasions es fa esment a la península Ibèrica, i si es fa és per parlar d'Espanya com un exemple on la cacera no va tenir una magnitud rellevant. Però en cap cas parlen dels territoris catalans.

No obstant aquesta mancança, podem observar, arran de l'anàlisi dels estudis provinents dels territoris catalans, com aquests es presenten com un dels principals i primers focus de la cacera de bruixes a nivell europeu. A més, Catalunya es presenta com un ampli camp d'estudi del fenomen, tant per la gran quantitat de casos que hi va haver, com de la considerable quantitat d'aquests casos que s'han conservat. Això ha fet que, sobretot en els darrers anys, la historiografia catalana sobre la cacera de bruixes hagi augmentat considerablement.

Respecte als conceptes i dinàmiques a les quals ens hem aproximat al llarg del treball, podem extreure també algunes conclusions. En primer lloc, hem pogut veure com el nucli de tota aquesta qüestió, el concepte de bruixa, fou un producte social, un estereotip que es construí tant intel·lectual com popularment. És per aquest motiu que hi tenen molta importància tant les relacions socials de les comunitats on van donar-se les persecucions, com altres conceptes socialment construïts i alimentats com pot ser la fama. És en aquest punt on la fama de bruixa se'ns presenta com un element cabdal per entendre el fenomen en la seva totalitat.

Els fonaments intel·lectuals i els fonaments populars del concepte han sigut objecte de debat historiogràfic. Vistes les consideracions d'alguns autors al respecte, pot concloure's que ambdós fonaments són essencials per a la creació de la bruixa, i corresponen a esferes diferents que interactuen entre si i evolucionen juntes. D'una banda, l'estereotip construït intel·lectualment serveix per establir el seu fonament conceptual a partir del qual és possible per als membres de la societat dur a terme l'associació amb certs comportaments o característiques individuals. D'altra, en el procés de construcció popular d'una bruixa és on trobem la importància cabdal de la fama, els rumors, la cohesió social, l'aïllament de la comunitat i les seves conseqüències, ja que són tots aquests factors els que intervenen, de manera progressiva, en la cristal·lització d'una idea i en la seva materialització en una persona concreta.

També hem pogut observar com aquest concepte socialment construït acaba cristal·litzant, fruit d'un context determinat, en la creació d'un nou delictes que no existia amb anterioritat. Això genera un contrast amb l'existència prèvia d'algunes de les pràctiques associades posteriorment a la bruixeria, però que durant l'edat mitjana no es va constituir com un mal major. D'aquesta manera es constata com una qüestió important el pas conceptual de les pràctiques prèviament acceptades socialment – com podien ser les pràctiques màgico-medicinals – a la bruixeria – constituïda com a idea i com a crim.

Respecte a la fama, hem vist com autors com Wickham o Fenster i Smail l'assenyalen en les seves respectives obres com un element de gran valor tant en les dinàmiques socials de les societats d'antic règim, com en el seu ús en els processos judicials. Hem vist com aquesta qüestió està directament relacionada amb la bruixeria, un crim que, per la seva naturalesa, presenta moltes dificultats per a l'aportació de proves en una acusació a una sospitosa o ja iniciat el procés judicial. És aquí, doncs, on la fama s'erigeix com un concepte clau.

Una de les característiques principals de la cacera fou la seva articulació local, en contraposició a les institucions centralitzades. Una altra de les conclusions que podem extreure és que l'elevat grau d'independència de les autoritats locals catalanes va constituir un tret diferencial. En aquest sentit, pot extreure's d'aquest treball l'assimilació dels processos catalans contra les bruixes a les dinàmiques presentades a nivell europeu: l'articulació local, la fama i el seu ús en el procés judicial es presenten com a característiques recurrents en els casos catalans. D'altra banda, aquest fet es constitueix crucial per a la diferenciació dels territoris catalans a la resta de territoris de la monarquia

hispànica, del que n'és un exemple clar Castella, recurrentment esmentat a les obres generals sobre la cacera com un exemple de territori on l'alt grau de centralització judicial va impedir que esdevingués el fenomen de la cacera de bruixes.

S'ha explorat, doncs, el fenomen de la fama de bruixa mitjançant les seves principals aportacions historiogràfiques. També hem pogut observar el recorregut que té el concepte des dels seus orígens fins a la seva materialització en una acusació, veient la gran importància que tenen les dinàmiques socials en tot aquest procés. S'ha seguit, doncs, una línia argumental propera a la mateixa lògica del concepte, començant per les característiques que conformen la bruixa, seguint per l'assimilació d'aquestes a persones concretes, que deriva en l'adquisició de fama de bruixa que, sumada a unes certes dinàmiques de la comunitat, poden arribar a tenir com a resultat final una acusació per bruixeria – i, per tant, també un judici i una sentència.

Així, la dimensió social de la cacera – i el fenomen de la cacera de bruixes en general – se'ns presenta com una línia d'investigació que ha produït en els darrers anys multitud d'estudis però que, sens dubte, resta encara oberta. Sobretot en el cas de Catalunya, on la quantitat de documentació conservada al respecte constitueix una font d'informació extremadament valuosa.

6. Bibliografia

- Alcoberro, A. (2008). *Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya, 1487-1643: alguns criteris metodològics*. Revista Pedralbes, 28. pp. 485-504.
- Alcoberro, A. (2020). *La cacera de bruixes al Vallès (1619-1622): processos locals i causa general*. Revista del Centre d'Estudis de Granollers, 24. Pp. 7-30.
- Bailey, M. (2001). *From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages*. Speculum, 76, pp. 960-990.
- Bailey, M. D. (2003). *Battling demons : witchcraft, heresy, and reform in the late Middle Ages*. Pennsylvania State University Press.
- Barstow, A. L. (1994). *Witchcraze: a new history of the european witch hunts*. Pandora
- Briggs, R. (1996). *Witches and neighbours. The social and cultural context of European Witchcraft*. Segona edició (2002). Blackwell Publishers.
- Briggs, R. (2006). *Family*. A R. M. Golden (Ed.), *Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition* (pp. 349-352). ABC-CLIO.
- Broedel, H. P. (2003). *The Malleus Malleficarum and the Construction of Witchcraft: Theology and Popular Belief*. Studies in Early Modern European History, Manchester University Press.
- Castell, P. (2013a). *E cert te molt gran fama de bruixa e se fa metgesa e fa medecines. La demonización de las prácticas mágico-medicinales femeninas (siglos XIV-XVI)*. Stvdia Historica, Historia medieval, vol.31, Ediciones Universidad de Salamanca. pp. 233-244.
- Castell, P. (2013b). *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*. Universitat de Barcelona.
- Castell, P. (2022). *La cacera de bruixes a Catalunya. Estudis i documents (1830-2020)*. Diputació de Barcelona.
- Fenster, T. S., & Smail, D. L. (2003). *Fama : the politics of talk & reputation in medieval Europe*. Cornell University Press.
- Ginebra, R. (2007). *Condemnades per bruixes. Processos judicials al Vallès i al Moianès a principis del segle XVII*. Granollers, Associació Cultural Modilianum – Museu de Granollers – Museu d'Història de Catalunya.

- Golden, R. M. (2006). *Encyclopedia of witchcraft. The western tradition*. ABC-CLIO.
- Kieckhefer. (1976). *European witch trials : their foundations in popular and learned culture, 1300-1500*. University of California Press.
- Levack, B. P. (1995). *La caza de brujas en la Europa Moderna* (J. L. G. Aristu, Trad.) Alianza Editorial. (Primera edició original publicada al 1987).
- Levack, B. P. (1996). *State-building and witch hunting in early modern Europe*. A J. Barry; M. Hester; G. Roberts (eds.), *Witchcraft in early modern Europe: Studies in culture and belief*. (pp. 97-115). Cambridge University Press.
- Russell, J. B. (1972). *Witchcraft in the Middle Ages*. Cornell University Press.
- Stephens, W. (2006). *Definitions of witch and witchcraft*. A R. M. Golden (Ed.), *Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition* (pp.1201-1203). ABC-CLIO.
- Stewart, J. P; Strathern, A. (2004). *Witchcraft, sorcery, rumors and gossip* (Vol.1). Cambridge University Press.
- Tuczay, C. (2006). *Sorcery*. A R. M. Golden (Ed.), *Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition*. ABC-CLIO.
- Wickham, C (1998). *Gossip and Resistance Among the Medieval Peasantry*. Past & present: A journal of historical studies, núm. 160, pp. 3-24.
- Xam-mar, C. (2018). *Bruixeria i veinat. Dos processos judicials de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553*. Revista Pedralbes, 38. pp. 141-167.